

Ingemar Norrliid

UTVECKLING ELLER UTARMNING: DEN HISTORISKA FORSKNINGEN I SVERIGE VID SKILJEVÄGEN

I början av 70-talet fanns det nästan lika många professorer, docenter och andra forskare i fysik vid de svenska universiteten som det fanns professorer, docenter och andra forskare sammantaget vid universitetens humanistiska fakulteter. Mot 115 fasta forskarbefattningar (professorer) i humanistiska ämnen vid de då fem svenska universiteten stod ett minst tre gånger så stort antal vid två norska och 738 (professorer, lektors- och amanuensbefattningar) vid de danska i Köpenhamn, Aarhus och Odense. Provinsuniversitetet i Köln (BRD) hade fler professorer i historia än som fanns i hela Sverige och i Aachen (BRD) fanns det lika många historieforskare som vid Stockholms universitet och en mer än vardera vid universiteten i Göteborg, Lund och Uppsala. Lärosätet i Aachen var och är en teknisk högskola.

Notiser från möter i dåvarande humanistiska forskningsrådets rapport *Humanistisk och teologisk forskning i Sverige, Nuläge och framtidsperspektiv*, som publicerades 1973.¹ Något skäl att anta att de relationer som forskningsrådet vill belysa skulle ha ändrats i för Sverige och svensk humanistisk forskning gynnsam riktning under åren efter 1973 föreligger inte. Materialet som rådet med sinne för det drastiska har tagit fram bekräftar att den humanistiska forskningen i Sverige sitter på snålkost, att den om man ser till medlen som har ställts till förfogande för forskningen, personellt, institutionellt och ekonomiskt, har utvecklats långsamt under efterkrigstiden och att vad som håller på att ske i komparativt perspektiv måste te sig som utarmning snarare än som utveckling. Historiskt orienterade

* Föredrag vid Nordiskt kontaktseminarium för arkeologistuderande, Skanör, 26 okt. 1977. Det inledande avsnittet har kompletterats efter publiceringen i nov. av SOU 1977: 63 rörande forskarutbildningen. I övrigt har endast mindre, väsentligen formella ändringar skett i föredragsmanus, varjämte noter har tillagts.

¹ Se särsk. avsnitt 2 i rapporten, 11—19, samt tabellbilagan, 139 ff. Jag bortser i denna framställning från att forskningsrådet utom humaniora behandlar också den teologiska forskningen i Sverige. Den teologiska forskningens utveckling tycks i de av rådet använda, kvantitativa termerna ha varit ännu ogynnsammare än den humanistiska forskningens.

vetenskaper (universitetsämnet historia, arkeologi, idé- och lärdoms historia etc.) har drabbats hårt.²

Orsak till den långsamma utvecklingen, eller den relativa utarmningen, har enligt en visserligen försiktig bevisföring i forskningsrådets rapport varit att humanistisk forskning i Sverige inte längre tänks ha någon roll att spela i och för den kulturella och samhällsliga utvecklingen.³ Rådets strategi blir att försöka visa att detta är en felbedömning. Strategin har för så vitt angår historia varit en flop. Den s.k. forskarutbildningsutredningens betänkande *Fortsatt högskoleutbildning, SOU 1977: 63*, alarmerar att de historiskt orienterade vetenskaperna kan få maka åt sig ytterligare. Forskningen inom det historisk-filosofiska vetenskapsområdet har övervikt för historievetenskaperna, heter det där i en av bilagorna.⁴ En angelägen ökning av forskningsinsatserna i estetiska ämnen kan komma att kräva överföring av resurser från historia.

Förklaringsalternativet att humaniora behandlas snävt i forskningspolitiken emedan den humanistiska forskning som faktiskt sker hos oss är kvalitativt arm ogillar rådet på mindre utrymme än som tas i anspråk för att nämna det.⁵ Svensk humanistisk forskning äger anseende för kvalitet hemma och ute i världen. Den är, utan åtskillnad, inte arm.

Är det så säkert? Är det säkert att inte i varje fall historieforskningen lönas efter förtjänst när den, ett i dag livligt allmänt intresse för historia till trots, har vikande politisk konjunktur? Jag tror inte det. I termer av inrättade tjänster och resurstilldelning i övrigt har svensk (historisk och) humanistisk forskning utvecklats långsamt efter 2. vkr. eller, relativt sett, utarmats. Det är inte min avsikt att nu fördjupa mig i orsaksprobatiken; uppgiften skulle inbegripa granskning av omständigheterna, när konkurrerande sektorer inom vår egen forskningsorganisation och humaniora (de historiska vetenskaperna) i de främmande forskningsorganisationer som jämförelse sker med expanderade. Men jag insisterar att hypotesen om en kvalitativ utarmning som svarar mot den i anförda termer definierade, kvantitativa inte får viftas bort under hänvisning till att vi humanister brukar recensera varandra välvilligt, inte ens om det råkar hända att en eller annan utrikes bedömare stämmer in i hyllningskören.⁶ För mig är nyckelfrågan primärt inte om hypotesen, eller preciserade varianter av den, är korrekt i någon mening eller om det skulle kunna göras antagligt att den har fog för sig. För mig

² Särsk. 17.

³ 18 och (med avseende på historievetenskaperna) 61.

⁴ 385 (bilaga 8).

⁵ *Humanistisk och teologisk forskning i Sverige*, 18—19.

⁶ Dissonanser förekommer också. För ett enda, utvalt, exempel i den internationella recensionslitteraturen se *The American Historical Review* 1972 (häfte 5), 1475—1476. Det där anmälda arbetet är en samlingsvolym innehållande sex separata studier i tysk 1900-talshistoria av forskare som alla genom utbildning tillhör den weibullska, källkritiska skolan och alla är eller har varit verksamma vid historiska institutionen i Lund, en gång Lauritz Weibulls institution.

är nyckelfrågan hur man skall förstå att hypotesen i stort sett inte har tagits på allvar. Jag skall ägna en stund framöver åt att reflektera kring detta. Min förhoppning är att sanningsfrågan skall föras ett steg närmare sin lösning i processen.

Arkeologi är en historisk vetenskap för humanistiska forskningsrådet.⁷ Själv är jag politisk historiker. Min erfarenhetsbakgrund är från universitetsämnet historia. Det är naturligt att jag hämtar mitt åskådningsmaterial från inhemsk historiografi i första hand. Jag är inte blind för de begränsningar som ligger i detta. Emellertid har jag inte för mig att de behöver vara avgörande. Ett gott stycke på väg är, inbillar jag mig, de iakttagelser och synpunkter som jag skall redovisa sådana att de kan generaliseras.

I

Den historiska forskningsprocessen har traditionellt koncipierats på individnivå. Skildringar av processen har det oaktat kunnat förläggas på kollektiv nivå.⁸ Forskande individer och enskilda produkter av historisk forskning har ställts i centrum. De riktigt stora, en Erik Gustaf Geijer, en Harald Hjärne, en Lauritz och i någon mån en Curt Weibull, är hjältarna; presumptionen att den kollektiva processen har förts framåt genom deras direkta insatser och genom att de har fungerat som lärare och förebilder. Fastän man gärna har indelat i epoker, det är ju så praktiskt, och ordat om genombrott och skolbildningar har tendensen varit att man i skeendet har urskilt ett småningom fortskridande, kontinuerligt förlopp där förvetenskapliga eller vetenskapligt ofullgångna former av historiskrivning efterhand har fått lämna rum för mera avancerade. Samtidens historiskrivning har i regel ansetts överlägsen äldre tiders.

Det skulle vara förvånande om inte likartade mönster låter sig iaktas för många andra discipliner och ämnesområden, när intresse har manifesterats för den egna historien. Fokuseringen på individ i förklaringsammenhangen och mitt i all metafysikfientlighet ett evolutionsmetafysiskt synsätt i betydelsen att vi har sett på skeendet som ett inte avbrutet, odramatiskt framåtskridande mot högre former eller utvecklingsstadier har efter liberalismens segertåg och Charles Darwin hört med till vårt vardagssätt att uppfatta verkligheten på och likt ett slags kantianska tanke kategorier präglat vår bild av denna.⁹ Humanistiska forsknings-

⁷ De övriga är antikens kultur och samhällsliv, (universitetsämnet) historia, idé- och lärdoms-historia samt kyrkohistoria.

⁸ B. Odén, Historia som forskningsprocess, *Scandia* 1973, 151—158 (155).

⁹ Om utvecklingsidé, framstegsmotiv och olika sätt att se på historisk utveckling kan man bl.a. läsa i G. Aspelin, Tankehistoriens problem, 1970, 25—43. Speciell vetenskapshistorisk relevans har T. Frängsmyr, Science or History, George Sarton and the Positivist Tradition in the History of Science, *Lychnos* 1973—1974, 104—144.

rådets oförmåga att formulera utarmningshypotesen som ett tänkvärt förklaringsalternativ blir begriplig i ett evolutionsmetafysiskt perspektiv.

Vi skandinaviska historiker har en konception *historia som vetenskap* och föreställningen om ett historiskt-kritiskt genombrott som vi ursprungligen förknippar med insatser av två tyska historiker, Barthold Georg Niebuhr och Leopold von Ranke, och den tyske filologen och språkfilosofen Wilhelm von Humboldt, en tid Preussens kulturminister, i början av 1800-talet. Därefter ser vi oss under den idealistiska historieskrivningens era bevittna ett omfattande och fruktbart arbete i syfte att samla in, systematisera och göra tillgängligt ett skriftligt källmaterial. Parallellt med insamlings-, systematiserings- och editionsverksamheten sker en gradvis utveckling av metoderna för det empiriska arbetet, materialbehandlingen eller analysen. En alltmer förfinad källkritik byggs in i den historiska forskningsprocessen, innan principen etableras att tillika den historiska rekonstruktionen, syntesen, måste vara empiriskt förankrad och vi får ett andra historiskt-kritiskt genombrott på nordisk botten med historiker som Erik Arup, Halvdan Koht och i Sverige Lauritz och Curt Weibull.¹⁰

För svensk historiografi gäller sedan att med yngre generationer weibullska historiker en intresseförskjutning har skett från medeltiden till nyare historia och samtidshistoria. Ekonomisk-historiska och socialhistoriska perspektiv och frågeställningar har dragits in bredvid de politisk-historiska och idéhistoriska.¹¹ I metodläran har den klassiska källkritiken inte tillåtits dominera som tidigare. Samhällsvetenskaplig metodik och samhällsvetenskapliga forskningsinriktningar har uppmärksammas. Tvärvetenskaplighet är program i min forskningsmiljö.¹² Men att något nytt genombrott att jämföra med det weibullska skulle ha inträffat antar vi nog i allmänhet inte.¹³

Nordisk arkeologi har konceptionen *arkeologi som vetenskap*, ungefär så gammal som konceptionen historia som vetenskap, och föreställningar om ett genom-

¹⁰ Den grundläggande, moderna framställningen är givetvis *R. Torstendahl*, Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820—1920, 1964. Det går an att läsa enbart det sammanfattande kapitlet, 367—378.

¹¹ Data angående dessa förändringar senast i *G. Rystad*, Vad är historia?, *Lundaforskare föreläser* 8, 1976. Se särsk. 13—14 och 15.

¹² Rekommendationer och försök att tillämpa genren har hittills tämligen ensidigt beaktat amerikansk eller amerikainspirerad, västeuropeisk samhälls- och beteendeforskning. Rekommendationer med vidare syftning har dock också förekommit. Se således *B. Odén* i *Scandia* 1973, där rekommendationerna omedelbart gäller litteraturvetenskap och vetenskapssociologi (särsk. 151). — Ett på sistone omdebatterat försök att argumentera för värdet av ekonomisk-teoretiska ansatser och modeller i historieforskningen föreligger i *B. Odén*, Ekonomiska emigrationsmodeller och historisk forskning, Ett diskussionsinlägg, *Scandia* 1971, 1—70.

¹³ I dansk historiografisk forskning har tanken på ett paradigmskifte efter 2. vkr. inte varit främmande (för referenser se *nedan*, 13—14; även not 33, 14). Tanken är, föreställer jag mig, svår att förena med ett holistiskt perspektiv av den typ som jag vill anlägga. Den skärskådas kritiskt och avvisas i *K. K. Kristiansen—J. R. Rasmussen*, Brud eller kontinuitet i dansk historievitenskap, *Fortid og nutid* 1976—77, 516—534.

brott, knutna till namn som Christian Jürgensen Thomsen och hos oss Bror Emil Hildebrand och naturvetaren (zoologen och naturalhistorikern) Sven Nilsson.¹⁴ Forskare som J. J. Asmussen Worsaae, Sophus Müller, Hans Hildebrand och Oscar Montelius framstår som heroer och ledare för fotfolket i en sammanhängande, kollektiv forskningsprocess. Müller, humanisten och empirikern, hörde med till den miljö i vilken Lauritz Weibulls kritiska hållning formades och övade dymedels inflytande på den historiska forskningsprocessen i specifik mening.¹⁵ Med honom och Montelius, den snillrike systembyggaren, infördes nya arbetsätt i arkeologin. Montelius' Darwin-inspirerade utvecklingstypologi blev riktningsgivande.¹⁶ Det är inte märkvärdigt om outsidersn, fostrad att räkna med ett modernt vetenskapligt genombrott så som förekommer i historiografin och som sker eller skulle kunna ske beträffande en rad andra ämnen, filosofin när den s.k. icke-spekulativa, analytiska filosofin slog igenom allmänt och här hemma kring sekelskiftet, litteraturvetenskapen, tycker sig förnimma en efterklang i beredvilligheten att hellre diskriminera mellan *arkeologier* i arkeologins historia.¹⁷

Arkeologer betonar i sina självkaraktistiker numera att den arkeologiska forskningen håller på att förändra sin fysionomi.¹⁸ Samarbete med andra discipliner och ett utbyte av tekniker och metoder över ämnesgränserna påstås inta en framskjuten plats i forskningsstrategin. Arkeologins laborativa sida sägs ha fått ökad betydelse. Samhällsvetenskapliga frågeställningar omhuldas; intresset för samhällseliga strukturer och deras förändring, för ekonomiska och sociala processer, slås fast och kommer, pläderar man, att eskaleras. Arkeologin uttalas ha ett värv att rykta i samhällsplaneringen och således framtidsrelevans.

Innebär dessa tendenser, och andra som jag har ignorerat, löften om vidareutveckling av fornsakforskningen eller representerar de i förening en så övergripande och radikal nyorientering att det, om tendenserna realiseras fullt ut, skall

¹⁴ O. Klindt-Jensen, *A History of Scandinavian Archaeology*, 1975, här särsk. 46—67 (51).

¹⁵ B. Odén, Lauritz Weibull och forskarsamhället, 1975, 120, 197—198.

¹⁶ Se t.ex. M. P. Malmer, *Metodproblem inom järnålderns konsthistoria*, 1963, 11—38, 76—105; även B. Malmer, *Nordiska mynt före år 1000*, 1966.

¹⁷ Så i C.-A. Moberg, *Introduktion till arkeologi*, 1969, 29—32. — Det är möjligen ett intressant sammanträffande att Lauritz Weibulls *Kritiska undersökningar till Nordens historia omkring år 1000*, genombrottsverket, och Axel Hägerströms *Om moraliska föreställningars sanning*, där grunden till H:s s.k. värdenihilism lades, båda utkom 1911. Jfr dock *nedan*, 22, not 50. Beträffande litteraturvetenskapen se K. Aspelin, *Textens dimensioner, Problem och perspektiv i litteraturstudiet*, 1975, 15—32 (särsk. 16—18).

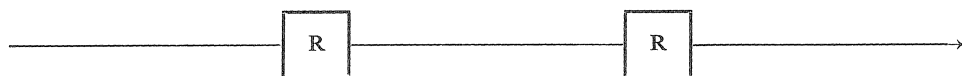
¹⁸ *Humanistisk och teologisk forskning i Sverige*, 64—65. Till den numera livliga metoddebatten också arkeologer emellan har i Sverige viktiga bidrag lämnats av t.ex. M. P. och B. Malmer, B. Stjernquist och, nyligen, L. Redin. Här hänvisar jag, förutom till redan anförda arbeten, endast till den lilla skissen i C.-A. Moberg, *Arkeologer och ändringar: tidigtida och sentida, Humanistisk forskning 1977*, häfte 2, 14—17, där bl.a. kontakter/konfrontationer arkeologer — historiker på metodplanet apostroferas. I G. Rausing, *Arkeologien som naturvetenskap*, 1971, behandlas de naturvetenskapliga metoder som kan komma till användning i arkeologisk forskning.

te sig rimligare att tala om en brytning med det bestående? Ger tendensernas aktualitet besked att en generation arkeologer är i färd med att ta över som upplever att åtminstone den arkeologiska forskningen i dag är fattig på annat än professorer, institutioner och pengar att gräva med och trycka för? Hur befogad är en upplevelse av det slaget? Jag saknar kompetens att döma i målet och inskränker mig till att betyga att i förekommande fall de arkeologer tycks befinna sig i gott sällskap som emotser eller känner sig stå mitt uppe i en arkeologins kris i djupare mening.¹⁹

Med mera allmän syftning är jag därtill redo att antyda några huvuddrag i ett sätt att se på och beskriva vetenskaplig verksamhet och förklara vetenskaplig utveckling som avviker från det i evolutionsmetafysiken förankrade, traditionella. Jag skall göra det nu. Det synsätt som jag har i åtanke är naturligtvis en variant av tesen att perioder av normalvetenskap omväxlar med krisperioder och revolutionära förlopp i all vetenskaplig utveckling. Är tesen riktig kastas bland annat, tror jag, nytt ljus över frågan varför utarmningshypoteser generellt torde riskera att uppfattas som stötande innanför ett vetenskapligt samhälle, eller avstötas.

II

Om naturvetenskapernas utveckling yttrar vi oss inte sällan på ett sätt som suggererar att vi i den ser språngvisa skeenden. Vem har inte hört talas om den kopernikanska revolutionen i astronomin eller om upptäckter av omvälvande betydelse för utvecklingen inom medicin, kemi, fysik och mekanik? Tesen att vetenskap alltid utvecklas genom revolutioner, eller *paradigmskiftet* för att tillämpa ett jargongspråk som har visat sig äga betydande genomslagskraft, går i sin här avsedda, pregnanta formulering tillbaka till den amerikanske vetenskapshistorikern Thomas S. Kuhn och dennes utomordentligt kontroversiella arbete *The Structure of Scientific Revolutions*, 1962.²⁰ Den kan efterbildas grafiskt på följande enkla sätt:

¹⁹ B. Odén tycktes i *Scandia* 1973 förutsätta att ett paradigmskifte var nära förestående i historieskrivningen (158) och mitt intryck är att ett växande antal forskare inom skilda discipliner i dag upplever att, för att ytterligare hänvisa till K. Aspelin, Litteraturvetenskapens vägskäl, *Humanistisk forskning* 1975, häfte 2, 14, själva traditionen i deras ämnen är uppbruten eller ifrågasatt. — Om arkeologins kris(er) skriver C.-A. Moberg i Introduktion till arkeologi, 15—22 (18—19).

²⁰ 2. utökad uppl. 1970.

Enligt ett måhända inte nog beaktat inslag i teoribildningen hos Kuhn innehas eller delas de intellektuella strukturer som utskiftas vid vetenskapliga revolutioner, *paradigmen*, av medlemmar i vetenskapliga samhällen, *scientific communities*.²¹ Vetenskapliga samhällen är paradigmbärande. En vetenskaplig revolution innebär följdriktigt att både ett bestående paradigm och det vetenskapliga samhälle som är paradigmatets bärare utskiftas. Vetenskaplig förnyelse i kvalificerad mening förutsätter revolution.

Revolutioner orsakas av *anomalier* i paradigm. Anomalier representerar det *krisskapande*, dynamiska elementet i en forskningsprocess.

Kuhn benämner verksamheten innanför ett paradigm *normalvetenskap*. Normalvetenskaplig verksamhet består centralt i att assimilera eller bortförklara fakta och omständigheter som tycks falsifiera teorierna i ett paradigm.²² När verksamheten upphör att vara framgångsrik, när anomalierna blir för talrika eller annars för besvärande, råkar paradigmat i *kris* och bryter samman. Ett nytt paradigm och paradigmbärande vetenskapligt samhälle ersätter det i en revolutionär process. Därefter följer en ny period med normalvetenskap osv.

Så mycket för att erinra om grundtankarna hos Kuhn. Det är känt att dessa har sin empiriska förankring i naturvetenskap.²³ I en viktig del har debatterna kring Kuhn därför handlat om det berättigade och/eller lämpliga i att utgå från honom och applicera hans tolkningsmodell vid studiet av forskningsprocesser inom andra vetenskapsområden.²⁴ Framstår inte vissa vetenskapsområden och discipliner, har det sagts, t.ex. de historiska vetenskaperna eller arkeologin, som icke-paradigmatiska eller för-paradigmatiska och av det skälet underkastade andra utvecklingslagar än dem som Kuhn har blottlagt? Har vi bruk för ett paradigmbegrepp inom humaniora och en tes att våra forskningsprocesser sker språngvis, genom revolutioner? Det är ingen tvekan att vitala problem döljer sig bakom dessa frågor, problem av såväl teoretisk som strategisk natur, och jag tillåter mig extravagansen att jag personligen finner dem svåra att hantera.

Ett möjligt sätt att närma sig frågorna på är uppenbarligen att konstatera att ansträngningar i realiteten ständigt görs att applicera Kuhn eller modifieringar av Kuhn; att normera att detta är olämpligt eller ett tillvägagångssätt som inte får förekomma skulle då lätt kunna upplevas som poänglöst eller mästrande. Kuhn har själv påpekat att hans synsätt är i släkt med litteraturhistorikers, musikhistorikers, konsthistorikers och politiska historikers indelningar i epoker, stilar,

²¹ Se särsk. 1970 års uppl., 176—181 (Postscript, 1).

²² Så också enligt I. Johansson, Anglosaxisk vetenskapsfilosofi. I *Positivism, marxism, kritisk teori*, 1972, särsk. 40—41 (40).

²³ Kuhn har själv sin grundläggande utbildning i teoretisk fysik.

²⁴ För en intressant diskussion se J. Thelander, Forskarutbildning som traditionsförmedling — problem och teori i traditionsanalys och i historiografisk forskning, *Historiska institutionen, Lund*, 1975 (stencil). Med arbetet följer en relativt innehållsrik bibliografi.

smakriktningar och allmänhistoriska perioder.²⁵ Och omvänt gäller i alla hän- delser att det har många poänger att knyta an till Kuhn's grundkonception och tolkningsmodell eller att anbringa modifierade (generaliserade) varianter av mo- dellen. Steget från individnivå till kollektiv nivå underlättas. Perspektivet blir sociologiskt med de utsikter detta innebär att komma bort från ofta ofruktbara frågor om genesis, beroende och originalitet.²⁶ Vi erbjuds, föresvävar det mig, en väg förbi evolutionsmetafysiken.²⁷ Modellen har stor förklaringskraft.

Replipunkt i denna framställning är spörsmålet varför vi inte tar hypotesen om en fortgående, kvalitativ utarmning av den humanistiska forskningen i vårt land på allvar. Med det spörsmålet i minnet tycker jag att det finns anledning att särskilt inskräpa ytterligare ett par saker innan jag övergår till och strax skall försöka konkretisera vad som har dryftats hittills samt föra resonemanget ett steg vidare.

För det första menar jag till den ändan att vi kan lära oss av Kuhn att det, givet hans analys, finns effektiva spärrar mot nytänkande inbyggda i de strukturer som utgörs av ett paradigm och dess paradigmbarande vetenskapliga samhälle; inte, om jag ser rätt, främst därför att vi som har ett paradigm skulle värja oss mot nytänkande på något medvetet sätt och identifiera detta som ett hot mot den strängt exklusiva och utestängande helhetsstruktur som vi tillhör, utan främst därför att vi på det hela taget inte ser och känner något behov av nytänkande. Uttryckt på ett annat sätt ges det, och här anar vi på nytt dialektiken i skeendet, inte rum innanför en paradigmatiske helhetsstruktur för hypoteser om utarmning eller kris i det egna paradigmets. Sådana hypoteser är, om vi så vill, icke-hypoteser innanför ett paradigm.

För det andra kan vi, om vi för ett ögonblick tillgodogör oss observatörsper- spektivets fördelar, se med hjälp av Kuhn att kvalitativ utarmning och kriser är nödvändiga och fullständigt normala inslag i vetenskapliga makroprocesser.²⁸ Det är då tydligen både onödigt och dumt att handskas med hypoteser om kvalitativ utarmning som handlade det om indiskretioner. Jag tror till sist att vi som jobbar inom humanistiska ämnesområden inte kan kosta på oss att avstå från den insik- ten eller låtsas att den på sin höjd skulle äga begränsad giltighet. För mig blir det en angelägenhet av kapital vikt att i vilket fall som helst pröva en utarmnings- hypotes för den historiska forskningsprocessen.

²⁵ 2. utökade uppl., 1970, 208.

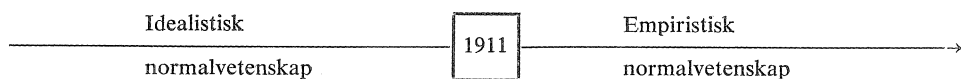
²⁶ Se också *B. Odén*, *Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning, Scandia 1975*, 10—11. I *B. Odén*, *Lauritz Weibull och forskarsamhället*, gör förf. en kalkyle- rad reträtt från det generaliserande, sociologiska perspektivet i *Scandia*-uppsatsen till ett mera traditionellt, biografiskt-idéhistoriskt perspektiv.

²⁷ Ett drag av evolutionism präglar Kuhn's eget synsätt, det bör framhållas. Kuhn har själv understrukit detta gentemot vissa av sina kritiker. Se *Kuhn*, 2. utökade uppl., 1970, 205—207.

²⁸ På liknande sätt *B. Odén* i *Scandia 1973*, 157(—158).

III

Det andra, moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historieforskning med bröderna Weibull i början av 1900-talet har förståtts och uttolkats i litteraturen på lite olika sätt. Rolf Torstendahl hävdade i *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820—1920, 1964*, i strid med en äldre uppfattning att Lauritz Weibull gjorde sin banbrytande insats på historiografins område, när han bröt med den i idealistisk vetenskapssyn förankrade statsidealismens herravälde i historieforskningen och historieskrivningen och segerrikt förfäktade en empiristisk vetenskapssyn. Birgitta Odén har accepterat denna Torstendahls bedömning och bland annat i *Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning, Scandia 1975*, sökt göra troligt att det weibullska genombrottet var ett paradigmskifte och en vetenskaplig revolution i kuhnsk mening.²⁹ Genombrottet skedde i nära samarbete med framför allt Erik Arup och i ett större perspektiv har som redan antytts Erik Arup, Halvdan Koht och bröderna Lauritz och Curt Weibull för Odén framstått som pionjärer för en ny nordisk historieskrivning. I Sverige daterar sig genombrottet till 1911.³⁰ Den abstrakta figuren i texten ovan skulle med andra ord under hänvisning till Torstendahl och Odén kunna ges ett för historiografien i Sverige och efter smärre justeringar eventuellt för historiografien i Danmark, Norge och Sverige gemensamt giltigt innehåll:

Odén ansluter sig till vetenskapsteoretikern Håkan Törnebohm's bestämning av ett generaliserat paradigmbegrepp i delbestämningarna *vetenskapsideal, vetenskapsuppfattning, världsbild/perspektiv (historiesyn), etisk uppfattning och estetisk uppfattning*.³¹ Hon håller före att tesen eller teorin att vetenskaplig förändring sker sprängvis i de icke-kumulativa, revolutionära processer som paradigmskiften utgör äger tillämplighet på svensk (nordisk) historieskrivning. Det andra historisk-kritiska genombrottet hos oss har haft revolutionär innebörd. Med weibullskolan och weibullskolans historieskrivning har ett distinkt paradigm eller en paradigmatiske helhetsstruktur upprättats. Och danska historiker har sekunderat. Historiografins utveckling i Danmark under den sist förflutna hundraårsperioden har tolkats som en serie paradigmskiften, så senast av Erling Ladewig Petersen i *Omkring Erik Arup: Strukturer og grænser i moderne dansk historieforskning*

²⁹ Tolkningen lanserades preliminärt redan i *Scandia 1973*.

³⁰ Senast i *B. Odén, Lauritz Weibull och forskarsamhället*, 148.

³¹ *Scandia 1975*, särsk. 9. Det där återopade arbetet av Törnebohm utkom 1974 som Rapport nr 59 från Avdelningen för vetenskapsteori vid Göteborgs universitet.

(ca 1885—1955), 1977.³² Ladewig Petersen tycker sig rent av kunna skymta tre paradigmskiften i dansk historiografi under perioden, ett kring 1885 (Kr. Erslev), ett i början av 1900-talet (E. Arup) och ett, slutligen, kort efter 2. vkr. (P. Bagge).³³

Relevansen här är tydlig nog. Birgitta Odén har i *Lauritz Weibull och forskarsamhället, 1975*, lagt fram en i centrala avsnitt säkerligen definitiv skildring av de bärande idéerna i det weibullska genombrottet och deras ursprung samt av idéernas acceptering i en från början skeptisk eller bittert fientlig samtid. Beträffande dessa ting är vi väl underrättade genom henne. Om vad som har skett med den weibullska historieskrivningen efter genombrottet och accepteringen vet vi i enskildheter nästan ingenting.³⁴ Men detta behöver inte vara utslagsgivande. Godkänner vi premissen att forskningsprocesser generellt beskriver likartade förlopp och antar vi dessutom att premissen så som Odén har försökt göra reda för det är tillämplig på den historiska forskningens makroprocess i Sverige, det står för ögonblicket i förgrunden, tarvar följdriktigheten synbarligen att vi efter genombrottet/paradigmskiftet emotser en period av lyckosam historieskrivning innanför paradigmet Weibull, med Kuhn's språkbruk en period av kumulativ, weibullsk, empiristisk normalvetenskap.

Eftersom utarmning i betydelsen att den normalvetenskapliga verksamheten upphör att vara lyckosam är en naturlig och på sikt ofrånkomlig rörelseriktning innanför ett paradigm kan vi vidare inte rätt gärna komma förbi hypotesen att det weibullska paradigmet i denna precisa betydelse, om också bara i den, har utarmats kvalitativt. Den normativt genomsyrade och statiska föreställningen att weibullsk historieskrivning i sig skulle beteckna ett påvert paradigm³⁵ får vika för ett mindre statistiskt synsätt. Frågan huruvida hypotesen kvalitativ utarmning är rimlig och riktigt passande ter sig överspelad. Att paradigmat historiker för det mesta inte har funnit en kvalitativ utarmningshypotes värd att bry sig om är ingen motinstans. Det innebär uteslutande att de företer paradigmbeteende och omständigheten skulle på sin höjd kunna sägas vitsorda att paradigmat Weibull är en realitet.

³² Stencil. Beräknas komma i tryck inom kort.

³³ Se även *I Floto, 60'ernes dilemma — Noget om at skrive historie, Fortid og nutid 1975*, 379—389. F:s grundläggande analysenhet och analysbegrepp, *förklaringsform*, uppfattas av henne själv som nära besläktat med paradigmbegreppet hos Kuhn (380). I norsk historiografi har tolkningsmodellen såvitt jag vet inte tillämpats. Att man också där iakttar betydelsefulla förändringar i historieskrivningen med Halvdan Koht, Edvard Bull d.ä. och andra vid 1900-talets början behöver knappast särskilt framhållas. Se närmare om detta *O. Dahl, Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre, 1959*, 231—271 (231—232).

³⁴ *B. Odén, Lauritz Weibull och forskarsamhället*, 270.

³⁵ Senast *G. Fredriksson, Historia som vetenskap i Sverige: Empirism och källkriticism, HfKS 1974*, häfte 3—4, 7—31. F. är nog marxist. Ett ohistoriskt, till intentionen föreskrivande/övertalande sätt att närma sig metavetenskapliga frågeställningar på torde annars snarast vara arketypiskt för (viss) positivistisk vetenskapsfilosofi. Så åtminstone enligt en huvudtes i *G. Radnitzky, Contemporary Schools of Metascience, 1968*, 2. rev. uppl. i en volym 1970.

Till sist; vi vinner inte blott insikt att hypotesen kvalitativ utarmning kan och måste formuleras. Uppfattar vi det weibullska genombrottet som ett regelrätt paradigmskifte öppnar sig en första möjlighet att pröva hypotesen fastän vi saknar detaljerad information om det långsiktiga skeendet innanför paradigmet. I strategiskt perspektiv är det av allt att döma viktigt att slå fast detta. Må vara att det har vanskligheter att applicera teoribildningen hos Kuhn på den historiska forskningsprocessen. Förfaringssättet blir inte desto mindre legitimt och angeläget i den utsträckning som vi genom att tillämpa det bereds en genväg till kunskaper som vi av omtanke om kunskapsutvecklingen innanför vår disciplin inte bör hesitera att åtrå.

Tillfälle att pröva en utarmningshypotes avseende paradigmet Weibull yppar sig för mitt sätt att se under förutsättning att vi mera energiskt än som hittills har brukat förekomma uppmärksammar spörsmålen *hur* och *varför* paradigmskiftet inträffade och jag skall dröja vid dessa spörsmål i den resterande delen av min framställning. Min huvudsynpunkt är att paradigmet Weibull var ett progressivt paradigm när det etablerades vid sekelskiftet; så till vida knyter jag an till hur saken kunde upplevas i dåtiden och till iakttagelser och slutsatser i Odéns monografi om Lauritz Weibull.³⁶ När vår tids weibullianer skjuter ifrån sig utarmningshypotesen korresponderar detta mot att de med få undantag ryggat inför krav att anpassa historieskrivningen till uttalade kunskapsbehov i efterkrigstidens samhälle samtidigt som det speglar historikersamhällets ovilja att engagera sig för kunskapsproduktion med sikte på radikal samhällsförändring. Egenskapen att vara progressivt tillhör inte längre paradigmet Weibull.

Vetenskaplig förändring kan, påstås det ofta, studeras som ett intellektuellt eller företrädesvis intellektuellt (inomvetenskapligt) fenomen, som ett socialt eller företrädesvis socialt fenomen eller så att dessa båda synsätt förenas.³⁷ Metodiskt är mitt program likabetydande med ett försök att se på den historiska forskningsprocessen och på vetenskapliga processer i gemen som intellektuella och sociala fenomen eller verksamma *delprocesser i historisk-sociala helhetsprocesser* där andra delprocesser på andra nivåer, den materiella produktionsprocessen, sociala processer, politiska processer, ingår och medverkar till att konstituera helhetsprocesserna och bestämma deras förlopp. Betraktelsesättet skulle kanske kunna sägas vara dialektiskt i en tillnärmelsevis gripbar mening.³⁸ All erfarenhet ger vid

³⁶ Se särsk. 260—264 och 269—270.

³⁷ T. S. Kuhn, *Science: The History of Science*, *IESS* 14, 1968, 74—82. Om internalism, externalism och studiet av vetenskaplig förändring se senast, ypperligt, S-E. Liedman, *Den vetenskapliga specialiseringen*, Rapport nr 95 från Avdelningen för vetenskapsteori vid Göteborgs universitet, 1977, 26—31.

³⁸ *Dialektik* är ett honnörsord. Att använda det kan synas anspråksfullt. Jag tror ändå att de element av en historiesyn och ett vetenskapligt förhållningssätt som jag här har antytt, helhetsperspektivet/holismen, processsynen, betoningen genom anknytningen till Kuhn av den interna dynamiken i forskningsprocessen, är sådana att det begreppsligt-filosofiskt och idéhistoriskt är motiverat att säga att mitt betraktelsesätt i grunden är dialektiskt.

handen att det är lättare att rekommendera än att tillämpa ett dialektiskt-holistiskt betraktelsesätt.

IV

Av vilka orsaker bryter, generellt, ett paradigm samman? Vilka mekanismer opererade när det statsidealistiska paradigmet i svensk historieskrivning, vid sekelskiftet uppburet av historiker som Harald Hjärne, Sam Clason och Ludvig Stavenow, kort tid därefter kollapsade och byttes ut mot det empiristiska och i en urskiljbar och intressant mening positivistiska paradigmet Weibull? Vad bestämde att inte en annan historie- och vetenskapssyn än den weibullska fick överhanden på statsidealismens bekostnad, t.ex. en historie- och vetenskapssyn med förankring i marxistiska filosofier? Jag tror att behovet av ett vidgat perspektiv eller ett helhetsperspektiv i analysen framträder med särskild styrka om man aktualiserar för sig en problematik av det senast antydda kynnet.

Kuhn har riktat vår uppmärksamhet mot den interna, strukturellt betingade dynamiken vid vetenskaplig förändring, mot vad han kallar anomalierna och anomaliernas betydelse i och för förändringsprocessen. I perioder av normalvetenskap är, tänker han sig, utvecklingen innanför ett paradigm kumulativ. Mängden av information växer. Teorier utbildas till högre grad av precision. Metoder och tekniker förfinas.³⁹ Paradigmets känslighet för anomalier tilltar som en följd av denna kumulativa utveckling och det är mot bakgrund av den som kriser, revolutioner och äkta vetenskaplig förändring sker. Förståelse av ett statsidealistiskt paradigms sammanbrott skulle, om detta är riktigt, grundläggande förutsetta kännedom om kunskaps- och metodutvecklingen innanför det statsidealistiska paradigmet.

En analys i dialektisk-holistiska termer av sammanbrottet, och av det andra, moderna historisk-kritiska genombrottet i inhemsk historiografi, skulle tentativt innefatta fullgörandet av minst tre ännu eftersatta uppgifter; att i empiriska studier över idealistisk historieskrivning levandegöra skeenden som har betytt att anomalier har yppat sig, identifierats som anomalier och framkallat kris i paradigmet, att utreda betingelserna i paradigmet struktur för sådana skeenden och därvid ge akt på att betingelserna inte har varit oföränderligt desamma under paradigmet hela livstid samt att åskådliggöra samspelet mellan de interna, inomvetenskapliga processerna och andra, externa (ekonomiska, sociala, politiska, intellektuella) i den konkreta historisk-sociala helhetsprocess som de har integrerat i som delprocesser.

³⁹ Kuhn, 2. utökade uppl., 1970, särsk. 64—65. Att den starka betoningen av den interna dynamiken i skeendet förlämnar ett drag av dialektik åt Kuhn's analys är, tycker jag, ofrånkomligt.

Dessbättre behöver jag inte vara så ambitiös nu. Jag nöjer mig med några anteckningar i marginalen rörande egenheter i den statsidealistiska paradigmatstrukturen som jag misstänker kan ha varit betingelser för eller källor i strukturen till att krisskapande anomalier har uppstått. I nästa paragraf skall jag sedan erinra om det allmänna historisk-sociala skeende som paradigmskiftet från statsidealism till weibullsk empirism/faktapositivism hörde med till och enligt min mening spelade en oskiljaktig roll i.

Främst bör då poängteras, tror jag, att den statsidealistiska vetenskapssynens särmerke enligt Torstendahl har varit en besynnerlig symbios mellan krav på empiri (materialanknytning, kritisk materialbehandling) och tilltro till aprioristiska lösningar.⁴⁰ Att denna vacklan i kunskapsteorin inte har saknat betydelse för hur paradigmet fungerade är notoriskt. Statsidealismen och fokuseringen på statslivet och statens utveckling som det meningsskapande elementet i historien, historiens ändamål, representerar därnäst ett ursprungligt socialt och politiskt engagemang som måste råka i konflikt med ett lika ursprungligt, strängt objektivitetsideal.

Rimligen har det, ytterligare, inneburit påfrestningar på paradigmet när historiesynen, den statsidealistiska kungstanken, mot 1800-talets slut konfronterades med önskemål att den snävt politisk-historiska orienteringen av paradigmet historieskrivning skulle ratas för ett bredare samhälls- och kulturhistoriskt perspektiv. På ett metodiskt plan har den nyorienteringen, i den mån den blev av, kunnat bringa paradigmet historiker i beröring med materialtyper som de hade liten vana att hantera och som deras metodik inte var utbildad för.

Statsidealismen hade tidigast framträtt i Tyskland under napoleonkrigen och utvecklades till sin fulländning av Friedrich Hegel i nationalitetsrörelsernas Europa. Vid en tidpunkt och i en historisk situation när man i Europa, mest spektakulärt förstås i Tyskland och Italien, slogs för nationalstatsidéns förverkligande kunde paradigmet genom sin idealisering av staten, nationalstaten, ha progressiv karaktär och funktion.⁴¹ Men den historiska situationen förändrades. Paradigmet förlorade sin progressiva karaktär och blev ett paradigm för legitimering av den despotiska, hierarkiskt uppbyggda preussiska junkerstatens stats- och samhällsform eller av den till upprinnelsen feodala samhällsordning som bestod på många håll i Europa och vars bestånd överallt hade börjat ifrågasättas.

I svensk historiografi avtecknar sig Erik Gustaf Geijer som en statsidealistisk historieskrivnings portalfigur. Statsidealismen slog igenom hos oss under de årtionden efter förlusten av Finland när vi i svensk och nordisk miljö fick vår särskiljande variant av nationalitetsrörelser i skandinavismen.⁴² Mot vilka (internt

⁴⁰ Källkritik och vetenskapssyn, särsk. 18—35, 367.

⁴¹ Om vad nationella motivkretsar 1800-talet igenom betydde (och inte betydde) för det historiska tänkandet i Norge se *O. Dahl*, *Norsk historieforskning*, 36—80 och flerstades.

⁴² Nationalistiska och skandinavistiska strömningar bland svenska historiker under statsidealismen.

historievetenskapliga, externa) behov och intressen svarade en inhemsk statsidealistisk historieskrivning under detta skede? Hur skall vi förstå att det traditionella engagemanget för staten tenderade att omformuleras efter 1850 och så småningom förflyktigades? Den centrala deluppgiften blir, föreställer jag mig, att tränga på djupet med frågor som dessa; att *mutatis mutandis* söka skapa klarhet med avseende på ett skeende som innebar successivt minskad beredskap hos den statsidealistiska historieskrivningens företrädare, pardigmbärarna, att stå för det speciella engagemang som paradigmet var sinnebild för.

Att decennierna kring sekelskiftet medförde genomgripande, strukturell förändring av det svenska samhället vet vi och det hör till allmängodset i historiografiska sammanhang att anta att en ny tid och ett samhälle i omvandling ställer sina historiker inför outforskade problem och krav på nya problemlösningar. Varje tid har, påstår vi vanemässigt, sin historieskrivning. Är antagandet riktigt ger det oss självfallet inte rätt att vänta vilja eller förmåga hos det statsidealistiska paradigmet och detta paradigms bärare att på forskningsnivå ta sig an sådana sociala och politiska problem som omvandlingen till modernt industrisamhälle på privatkapitalistisk och liberaldemokratisk grund genererade. Det statsidealistiska paradigmet utarmades med upplösningen av engagemanget för staten. Mycket tyder på att paradigmet Weibull i nutiden är på väg att genomlöpa en analog utveckling som statsidealismen kring sekelskiftet 1900.

V

Det weibullska genombrottet innefattade i överensstämmelse med Torstendahls analys från 1964 att en empiristisk (faktapositivistisk) vetenskapssyn etablerades i svensk historieskrivning. Enligt Odén drygt tio år senare uppvisade genombrottet ett paradigmskiftes kännetecken.⁴³ Inte bara vetenskapssynen (vetenskapsuppfattningen) utan med den historiesynen, vetenskapsidealet och vad Odén har betecknat som etiska och estetiska komponenter i paradigmsstrukturen ändrades. Ett nytt forskarsamhälle tog över efter det äldre, statsidealismens, och blev snart nog hegemoniskt. Sven-Eric Liedman har i *Den historisk-kritiska skolan i idéhistorisk belysning, Scandia 1975*, visat att weibullianernas historiesyn och samhällsbild företer släktskap med historiesynen och samhällsbilden hos exempelvis John St. Mill.⁴⁴ Till dessa tolkningsansatser vill jag lägga att paradigmet Weibull var progressivt när det framträdde. Paradigmets genombrott låter sig, envisas jag, för-

men skildras, med sydsvensk accent, i B. Odén, Årestoder och minnesfester i Skåne, *Ale* 1976, häfte 2, 25—43.

⁴³ Se här särsk. framställningen i *Scandia* 1975, 26—27.

⁴⁴ Särsk. 260—267.

klaras som delprocess i ett holistiskt, historiskt-socialt skeende. Konturerna i skeendet är väl kända.

För syftet här är det tillräckligt att peka på att bondeklassen genom bland annat jordbruksproletariatets tillväxt efter 1810 (1750) och genom skatteköp, förvärv av frälsejord och nyodlingar, överskottsproduktion av spannmål och spannmålsexport hade kunnat skjuta fram sina positioner ekonomiskt, socialt och politiskt vid 1800-talets mitt. En köpmanna- och bruksägarklass med fristående, kapitalstarka affärsbanker i ryggen tog samtidigt över många av de under 1700-talet mäktiga handelshusens (skeppsbroadeln, grosshandlarbaronerna i Göteborg) uppgifter. Omkring 1850 började jordbruket bli kapitalkrävande. Nyodlingar och skiftesverksamhet förutsatte betydande insatser av kapital. Skördemaskiner, hästräfsor och tröskverk togs i bruk och bidrog till att göra en dessförinnan arbetskrävande produktion kapitalintensiv. Kreditinstitut med jordbruket som främsta kund (sparbanker, hypoteksföreningar) växte upp och via dem kanalisades vinsterna från havreexporten till progressiva jordbruksföretagare.

På 1870-talet följdes så agrar- och handelskapitalismens och den norrländska sågverksindustrins uppsving av det egentliga genombrottet för svensk industri. Därmed skapades en industriarbetarklass som, delvis rekryterad ur jordbrukets proletära klasser, genom sina fackliga och politiska organisationer efter vid pass 1900 har kreerat en reformpådrivande, av vilja till klassamarbete kännetecknad roll i skeendet; i det politiska arbetet prioriterades under överskådlig tid frågorna om formell, politisk demokrati. Jämsides uppträdde en klass av företagare inom finansvärld och industri i vars objektiva intresse, förstärkt genom demokratiseringen, det låg att styra med produktionen och fördela produktionsresultatet utan inblandning från statliga eller andra offentliga myndigheter.

1800-talet framstår in summa generellt som bourgeoisiens och det borgerliga och liberala samhällets århundrade i Västeuropa och jag tror att få historiker vill bestrida att perioden efter 1850 i svensk historia ekonomiskt, socialt, politiskt och andligt-kulturellt betecknar ett brott med l'ancien régime. Materiella och klassmässiga betingelser skapades under denna period för politisk och ideologisk förnyelse. Kommunallagsreformen 1862 och ståndsriksdagens fall brukar antas representera steg på vägen mot det borgerligt-kapitalistiska och liberaldemokratiska samhällets framväxt. Frihandel och näringsfrihetslagstiftning sägs utmärka den liberala ekonomins genombrott. När den radikala borgerligheten tillsammans med socialdemokratin och understödd av kretsar inom storfinanserna hade triumferat i striden för rösträttsdemokrati och parlamentarism fick genombrottet omsider sin motsvarighet på det politiska planet.

Det var under de åren, åren kring 1920, som Lauritz Weibull efter en uppslitande konkurrens utnämndes till professor i historia i Lund, tillträdde sin professur och började lära ut den weibullska historieskrivningen. Motståndet verbaliserades inte öppet i termer av det slaget men Odén har påvisat att händelsen

i en konservativ samtid kunde ses som en av politiska och sociala förändringar betingad strömkantring i svensk historiografi.⁴⁵

VI

Privat initiativ och förvärvsintresse framstår för borgerligt betraktelsesätt som grundvalarna i en naturenlig, strängt orsaksbunden utveckling i samhället. Liberal distinktion tillkommer idén att frånvaron av politiska ingrepp i de kausalbestämda sociala sammanhangen verkar till det för samhället gynnsammaste resultatet. En ur tron på den förutbestämda harmonin härledd noninterventionism är konstitutiv för borgerlig och liberal samhällssyn, så som denna brukar uppfattas i sin renodlade form.⁴⁶ Ögonskenligen är sättet att se väl anpassat för en industrikapitalism som har gått in i sitt självgenererande, dynamiska skede.

I det förindustriella samhället, administrerat av en i feodala strukturer förankrad, sedan mitten av 1800-talet i Christopher J. Boströms idealistiska filosofi uppfostrad ämbetsmannaklass, hade en politik med statliga ingrepp stöttat under det privata initiativet. I den självgenererande, dynamiska industrikapitalismens samhälle kändes de statliga ingreppen utvecklingshämmande. Storbourgeoisien önskade noninterventionistisk politik i produktionslivet, det har, måste vi utgå från, varit huvudregeln, och kan förväntas ha efterfrågat en ideologi som rättfärdigade noninterventionismen. Det är möjligt att statsidealismen när den begränsade sig till att i staten varsebli ett uttryck för rätten (för högre andliga värden) var förenlig med intressena hos den storbourgeoisie som i samförstånd med intellektuella liberaler, arbetare och vissa bondegrupper hade raserat ämbetsmannasverige. Den var inte förenlig med arbetarklassens intressen.

Dialektiken tycks oförtydlig. Den nya, i fackföreningar och politiska organisationer sammanslutna arbetarklassen hade valt reformismen. I sina krav på fackligt och politiskt erkännande frontalkolliderade arbetarklassen med herremaktens statsidealism, i riksdag och dagspolitisk debatt urgerad av den statsidealistiska historieskrivningens koryfé i tidens Sverige, Harald Hjärne, av Sam Clason och av flera andra professorer i historia och samhällsvetenskap. Den weibullska historieskrivningen gick i det läget till generalangrepp mot statsidealismens historiesyn och utmönstrade den som metafysisk, dvs. oförenlig med en empiristisk och faktapositivistisk vetenskapsuppfattning.

Weibull fordrade rigorös objektivitet och en autonom, a-politisk, så långt uppnåeligt av fullständig kännedom om erfarenhetsmaterialet präglad historie-

⁴⁵ Lauritz Weibull och forskarsamhället, 263—264.

⁴⁶ Preciseringsarna här i anslutning till ett centralt tema i *E. Heckscher*, *Merkantilismen*, 2. uppl. 1953. Se således detta arbete, vol. 1, 441—444, och vol. 2, 296—327.

tolkning; det hör till vetenskapsideal och etik i Odéns paradigmbeskrivning.⁴⁷ Med avseende på den historiska framställningen hyste han ambitioner (stilistisk skärpa, enkelhet) som röjde en demokratisk samhällssyn.

Kunskapsbildning och social process står inte i absoluta relationer till varandra. Upplevelsen och tolkningen av kunskapsbildningen som ett samhälleligt fenomen har generella implikationer men inbegriper inte att all kunskapsbildning tilläggs likvärdig social relevans. Detta utsagt bedömer jag ändå att det inte är nödvändigt att argumentera utförligare här. Grundtanken att paradigmet Weibull vid tiden för sitt genombrott var progressivt och hade del i den borgerliga, privatkapitalistiska och liberaldemokratiska samhällsordningens framväxt och konsolidering i vårt land behöver, det är min slutsats, inte längre ifrågasättas. Spörsmålet anmäler sig i stället vad paradigmet står för i dagens samhälle. Har det, i analogi med vad som en gång skedde med det statsidealistiska, förvandlats till att bli ett torftigt, legitimerande paradigm? Det har varit min avsikt att visa att konjekturen, den forskningspolitiskt strategiska betydelsen oaktat, är rimlig.

Vi historiker anklagas allt som oftast för att skriva en historia som är oförarglig för makthavarna i klassamhället eller, i sämsta fall, ägnad att befästa förtrycksrelationerna i det samhället.⁴⁸ Liknande anklagelser har under senare år riktats mot en rad utövare av humanistisk, samhällsvetenskaplig och beteendevetenskaplig forskning.⁴⁹ Det bör inte uteslutas att anklagelserna har fog för sig. För historieskrivningen gäller i alla händelser att benägenheten hos historikerna innanför vårt weibullska paradigm att nonchalera en kvalitativ utarmningshypotes sannolikt bäst förklaras om vi antar att den speglar arten av socialt och politiskt engagemang innanför ett paradigm som, akterseglat av utvecklingen, ännu fortlever under knapphetens kalla stjärna vid våra institutioner.

En insikt på köpet med bejakandet av det sätt att se på vetenskaplig förändring som jag har ivrat för är att detta, om förklaringen skulle stämma, inte är oförhappandes, att däri inte döljer sig någonting svårförståeligt eller skamligt. Naturligtvis är det inte någonting för historiker att yvas över.

VII

Tidpunkten är inne att konkludera. Jag ställde i utsikt när jag inledde för en stund sedan att jag skulle meddela iakttagelser och synpunkter av någorlunda allmänt intresse. Fastän jag därefter huvudsakligen har anställt betraktelser kring svensk historieskrivning och dess utveckling tycker jag, allra först, att jag har

⁴⁷ I sin helhet återfinns denna i *Scandia* 1975, 11—23.

⁴⁸ Se förutom det redan anförda arbetet av *G. Fredriksson* (särsk. 17—19) t.ex. *P. Nyström* (red. T. Forser), *Historieskrivningens dilemma*, 1974, 255—258.

⁴⁹ En del återfinns samlade i *S. Halldén—G. Hermerén—I. Johansson*, *Försvaret vetenskapen det bestående?*, 1975.

hållit löftet. Det är visserligen sant att utarmningshypoteser som avser andra discipliner i sista hand måste prövas empiriskt varje disciplin för sig. Administrativt klokskap har bestämt att för närvarande ett trettio-tal discipliner skall räknas till gruppen humanistiska vetenskaper hos oss och generella slutsatser om humaniora kan inte dras på ett metodiskt korrekt sätt utifrån aldrig så penetrerande iakttagelser rörande den historiska forskningsprocessen.⁵⁰ Inpasset är motiverat; av vad som genmälts följer dock inte att vi är tvingade att resignera.

Det är inte likgiltigt att slå fast, således, att redan en abstrakt tes att utarmning och kriser är normala inslag i (human)vetenskapliga processer ger oss skäl att antecipera tendenser till utarmning inom de områden där vi är verksamma. Kan en förbindelse i nästa etapp göras levande mellan inomvetenskaplig och allmän historisk-social utveckling, och det menar jag, vinner utarmningshypotesen i styrka och konkretion. Jag har drivit synpunkten att paradigmet Weibull måste förstås som delaktigt i det moderna, kapitalistiska och formellt demokratiska Sveriges framväxt och utveckling med frenesi eftersom jag har på känn att vi, om den befinns äga hemul, har ett konklusivt argument för tolkningen av genombrottet som paradigmskifte. Dessutom anser jag att synpunkten har betydande relevans. Förutsätts den bära vore det närmast sensationellt om ett betraktelsesätt i samförstånd med den synpunkten inte skulle kunna tillämpas för forskningsprocesserna i, förslagsvis, klassisk och nordisk arkeologi, etnologi och språkvetenskaper.

Väl underbyggda tolkningar av andra forskningsprocesser än den historiska som delprocesser i ett holistiskt, historiskt-socialt skeende skulle, omvänt, vara ägnade att ytterligare bekräfta rimligheten i konceptionen här av historieforskningens makroprocess. Empirisk forskning är otänkbar utan data. Kunskap tillägnar vi oss genom att ställa vettiga frågor.

Med detta lämnar jag arkeologin och den humanistiska forskningen i stort åt ert godtycke att fundera över. Det återstår att i få ord beröra vilka omständigheter som i sak, bortom teorierna och talesätten, kan åberopas till stöd för hypotesen att paradigmet Weibull har utarmats i kvalitativt hänseende och på den grunden inte utan anledning tycks kritiker i nutiden förete krissymptom.⁵¹

En omständighet har jag nyss tangerat. Etablissemangets historiker innanför det bestående, empiristiska (faktapositivistiska), weibullska paradigmet har utmanats att engagera sig i forskning som uttryckligen och systematiskt är för för-

⁵⁰ Stor glädje har vi inte heller av, för exemplets skull, notisen i det föregående att 1911 var ett viktigt år också i den filosofiska forskningsprocessens historia eller, mera allmängiltigt, av serier av liknande data som i och för sig skulle kunna anföras beträffande utvecklingen inom skilda vetenskapsgrenar. För en kortfattad diskussion om värdet av olika perspektivval i vetenskapshistorisk analys hänvisar jag i detta sammanhang till *B. Odén*, *Lauritz Weibull och forskarsamhället*, 273—274.

⁵¹ Att inte bara kritiker av paradigmet kan ha förningar om kris tycks den tidigare observerade utsagan av *B. Odén* i *Scandia* 1973, 158, att historieskrivningen väntar på ett nytt paradigmskifte ge besked om.

tryckta grupper och klasser i samhället och för radikal samhällsförändring.⁵² Humanistiska forskningsrådets ordförande deklarerade för några år sedan att historieforskningen har sin väsentligaste uppgift i att klargöra och belysa den rådande ojämlikheten i makt i vårt samhälle.⁵³ Den framsynta deklARATIONEN illustrerar i förening med omtanken att den skulle fattas som en personlig meningstytring, om inte en kapis, att det finns barriärer i den intellektuella och sociala struktur som paradigmet utgör mot sådan forskning. Domen har kvardröjande giltighet. Paradigmet tillåter inte forskning för radikal samhällsförändring och varje gång utmaningen upprepas framstår det i så måtto som armt.

I samma riktning pekar till sist, och jag tror avgörande, att en hotande utveckling innanför paradigmet till scientism trots ansatser inte har blivit av. Jag påtalade på ett tidigt stadium den förskjutning i intresseinriktning som har skett innanför paradigmet mot nyare och samtida historia och mot ekonomisk-historiska och socialhistoriska problemområden samt att en metodutveckling har ägt rum i anslutning härtill (ovan, 8). Inte minst på det metodiska planet och i termer av teknik har, vill det synas, utvecklingen varit remarkabel. Vi har i dag tillgång till massdata och till tekniker att hjälpa oss med vid hanteringen av massdata. Vi har metoder för statistisk och matematisk bearbetning. Bekantskap, rent av förtrogenhet med teori- och metodutvecklingen inom angränsande vetenskaper blir allt vanligare.

Propåer har riktats till historikerna i det weibullska paradigmet att gå in i produktion av kunskaper som efter mönster från västeuropeisk och amerikansk samhälls- och beteendevetenskaplig forskning är prognosvärdefull och planeringsvärdefull och duger att använda för social kontroll; kort sagt engagera sig för en social teknologi som efterfrågas i det postindustriella, senkapitalistiska, mot socio-kрати tenderande västerländska samhället i dag.⁵⁴ Tekniskt och metodiskt föreligger möjligheter till engagemang. En och annan har lockats att pröva det. De flesta har stötts tillbaka.

Subsumtionslogiken, som säger att vetenskapliga förklaringar, ibland också förklaringar i historien, har allmänna lagar som en av sina förutsättningar, ter sig för mig som en konsistent uttydning av empirismens vetenskapssyn.⁵⁵ Utveckling till scientism (brutaliserade, subsumtionspositivistiska varianter) skulle kunna ske utan att gränserna för paradigmet Weibull som intellektuell struktur

⁵² Ett relativt aktuellt exempel kan man, om man vill, finna i *S. Lindqvist, Kom ut ur arkivet! DN 24.05.77.*

⁵³ *E. Lönnroth, Prioriteringsfrågor, Synpunkter från arbetet inom ett forskningsråd, HT 1969, 420.*

⁵⁴ Vår generation weibullianska historiker ställdes inför propån med *S. Björklund, Dikt och vetande i historieskrivningen, Scandia 1965, 189—226.* Som paradigmet föreskriver var B:s huvudargument för en nyorientering kunskapsteoretiskt-metodologiskt.

⁵⁵ Så har den också alltid framställts av upphovsmännen (Popper, Hempel).

överskrids.⁵⁶ Men motståndet i den sociala strukturen har varit starkt, delvis ampert. Inte heller nyorientering i scientistisk (subsumtionspositivistisk) riktning har paradigmet mäktat. Kanske är den kvantitativa utarmning av bland annat historievetenskaperna under efterkrigstiden som humanistiska forskningsrådet sörjde över i sin rapport, 1973, en reflex av den oförmågan. Ingenting i betänkandet om fortsatt högskoleutbildning motsäger en sådan tolkning.

Progress or Poverty. The Study of History in Sweden at the Cross-Roads

Progress of the humanities has been slow at Swedish universities since World War II. In terms of resources granted history, archaeology, and most other branches of humanistic studies have rather faced regress comparatively speaking. The contention in the lecture published here is that assertions of a corresponding qualitative impoverishment might be justified, at least as far as the study of history proper is concerned. It is argued that such assertions need not seem frivolous if you bear in mind (a generalized version of) Thomas Kuhn's paradigm concept and the theory of growth of knowledge suggested by Kuhn. Impoverishment in a certain sense should obviously be anticipated as an innate and indispensable part of every knowledge-producing process.

The paradigm concept has been applied to the modern historical-critical approach to the study of history established in Scandinavian historiography early in the 20th century (Birgitta Odén). Liberalistic and individualistic views on man, society, and history have been said to mark off the historical-critical, or Weibullian, school (S.-E. Liedman). In this lecture the fertility of an interpretation in holistic terms is deliberated. The historical-critical, or Weibullian, break-through is observed as part of, or a sub-process in, the transformation of Sweden into a capitalistic and liberal-democratic system, the school thus having generally favoured progress when breaking through.

Is the historical-critical approach to the study of history (the Weibull school, or paradigm) still in favour of progress today, it is consequently asked. The question is answered in the negative. As a rule Weibull historians have not committed themselves to a production of knowledge akin to the wants of the post-industrial, sociocratic society of late capitalism. Nor has the paradigm as intellectual and social structure allowed for knowledge production commendatory to radical societal change. On these accounts, then, it is fair to assert the poverty of present day historical criticism.

⁵⁶ Om paradigm Weibull i en allmäneuropeisk, scientistisk trend se, antydande, B. Odén, Lauritz Weibull och forskarsamhället, 274. R. Torstendahl, Historia som vetenskap, 1966, är paradigmatets kodifiering på normativ nivå i samtiden. Det är därför lämpligt att testa konklusionen att en nyorientering av historieskrivningen som den som här berörts skulle vara inomparadigmatisk mot de synpunkter som T. redovisar i efterskriften till 2. uppl. av Historia som vetenskap, 1971. Se 193—202. — I förbindelse med den avslutande diskussionen i dess helhet se numera jämväl S.-E. Liedman, Den vetenskapliga specialiseringen, 65—68. Ännu summariskt dryftar L. där bl.a. historieforskningens utveckling i Sverige under 1900-talet i ljuset av frågor om forskningens användning/användbarhet i olika avseenden (särsk. 67).